

نظریه‌باری مشاهدات^۱ در بوته نقد

مجید بیدارمغز*

مرتضی صداقت‌آهنگری حسین‌زاده**

چکیده

دیدگاهی که می‌گوید مشاهدات فاعل شناسا، وابسته به شبکه بینشی معرفتی وی، انعطاف‌پذیر بوده و از آموزش‌ها، تربیت‌ها و انتظارات او متأثر است دیرزمانی است که جایگاه ویژه‌ای را در مباحث فلسفه علم به خود اختصاص داده است. در برابر این دیدگاه، اعتقاد به وجود لایه‌ای نفوذناپذیر از مشاهدات مطرح است که از صلیبیت و خلوص برخوردار بوده، ساختار تربیتی و معرفتی مشاهده‌گر تأثیری در آن ندارد. در این مقاله تلاش خواهیم کرد تا بر اساس نظریات دو تن از فلاسفه علم معاصر، چرچلند و فودور، که به ترتیب از شاخص‌ترین مدافعان دیدگاه‌های مذکورند، نظریه‌باری مشاهدات را مورد ارزیابی قرار دهیم و درنهایت، دیدگاهی آشتی‌جویانه مبتنی بر ادراک تشکیکی - لایه‌ای ارائه کنیم؛ دیدگاهی که ضمن قبول صلیبیت در مرتبه حس، به ادراکی فربه‌پذیر و انعطافی پس از حس و پیوسته با آن قائل است و نیازی نمی‌بیند که اختلاف در گزارشات و قضاوت‌های مشاهدتی را با انعطاف‌پذیری حواس فاعل شناسا توجیه کند.

کلیدواژه‌ها: نظریه‌باری مشاهدات، ادراک حسی، قضاوت مشاهدتی، انعطاف‌پذیری ادراک، ادراک تشکیکی، چرچلند، فودور.

۱. مقدمه

با شروع قرن هفدهم و عمومیت یافتن استقراگرایی در میان دانشمندان، مشاهدات خالص پیراسته از خطا، رکنی رکن برای شناخت و درک جهان محسوب می‌شد. علم ساحت

* دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته فلسفه علم، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران)

majidbidarmaghz@yahoo.com

** استادیار دانشکده مدیریت، علم و فناوری، دانشگاه صنعتی امیرکبیر (پلی تکنیک تهران) mortezasedaghat@aut.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۸/۸، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۵

مقدسی به شمار می‌رفت که در راستای کشف جهان باید به دور از عقاید و سلاقی شخصی و تخیلات ظنی دانشمندان و صرفاً مبتنی بر ادراکات حسی ناب به‌ویژه مشاهدات قطعی مصون‌مانده از خطا شکل گیرد. در راستای تحقق چنین چشم‌اندازی دانشمندان بر خود فرض می‌شمرند که در هر پروژه تحقیقاتی صبورانه و با قبول مجاهداتی طاقت‌فرسا، در فراهم‌آوردن مشاهداتی خالص و آرایش‌نیافته از ایده‌ها و باورهای خویش بکوشند؛ این یافته‌های مشاهدتی را بنیان مرصوص شمرده، نظریه‌های علمی خود را که برآزشی بهینه بر همین یافته‌هاست ارائه کنند.

سالیانی است که روش علمی فوق با چالش‌هایی اساسی مواجه شده است. یکی از این چالش‌ها تحقق‌نیافتن چنین مشاهداتی از اصل است. وجود مشاهداتی ناب و پیراسته از انتظارات، تربیت‌ها، باورها و پیش‌داوری‌های مشاهده‌گر سرابی است دروغین که نباید دانشمندان را بفریبد. آنچه با شواهد روان‌شناسانه ادراکی قابل دفاع است رسوخ آموزش‌ها، توقعات، تفکرات، و نظام بینشی معرفتی مشاهده‌گران در کنه مشاهدات آنهاست. اساساً مشاهدات صلبی که فقط مبتنی بر اشیای خارجی و حواس سالم فاعل شناسا و به دور از ذهنیات و دیدگاه‌های مشاهده‌گر تعیین یافته باشد وجود خارجی ندارد. باور بیش‌تر فلاسفه علم کنونی این است که مشخصات اطلاعات ادراکی ما منعطف است و ممکن است به طور قابل توجهی با نظریاتی که شخص ادراک‌کننده آنها را پذیرفته است متفاوت باشد. اطلاعات مشاهده‌ای همیشه و ضرورتاً با پیش‌فرض‌های نظری یا برخی از فرایندهای تبعیض‌آمیز سروکار دارد (Churchland, 1988: 167). جهت رعایت اختصار در این مقاله دیدگاه فوق را «الف» می‌نامیم.

این ایده در سال‌های اخیر بسیار بحث‌برانگیز بوده است. فلاسفه متعددی چون دوئم، هانسون، کوهن، و پوپر در توضیح و استوارسازی آن کوشیده‌اند و از میان معاصران، چرچلند (Churchland) از قوی‌ترین مدافعان آن است.

در این بین، دوئم در بحث نظریه‌باری مشاهدات تفاوتی اساسی با دیگران دارد؛ او علی‌رغم آن‌که همه مشاهدات و آزمایش‌ها را در علوم نظریه‌بار می‌داند قائل نیست که مشاهدات و گزارشات مشاهدتی زندگانی روزمره نظریه‌بار باشند و آنها را به شرط اجتناب از خطا و توهم و دروغ‌گویی مشاهده‌گر، و به دور از باورهای او، حکایت‌گری واقعی از جهان پیرامون او می‌شمرد. دیگر فلاسفه برخلاف او نظریه‌باری را به‌مثابه خصوصیتی مشترک برای تمام گزاره‌ها عمومیت بخشیده‌اند (گیلیس، ۱۳۸۹: ۱۶۲-۱۷۰).

هانسون به نظریه‌باری در تمام مشاهدات قائل است و از آن‌جا که تعبیر کردن را از دیدن جدا نمی‌داند مدعی است که علی‌رغم تشکیل تصاویری یک‌سان بر شبکه‌های چشمان دو مشاهده‌گر آنان می‌توانند تجارب بصری متفاوتی داشته باشند. لذا او تمامی معرفت‌های قبلی به X را در تکون و شکل یافتن مشاهده X مؤثر می‌داند (Hanson, 1958: 19).
پوپر از جهت دیگری نظریه‌باری مشاهدات را مورد توجه قرار داده است. به باور او، نظریه‌ها بر مشاهدات تقدم دارند و لذا وجود مشاهداتی ناب و بی‌طرفانه منتفی است. او با تمایز نهادن بین ادراک صرف و مشاهده می‌گوید:

بر مشاهده همیشه یک علاقه خاص سبقت دارد، یا یک پرسش، یا یک مسئله، یا به صورت خلاصه؟ چیزی نظری ... به هر صورت چیزی بر مشاهده تقدم دارد که علاقه ما را بر انگیزه، چیزی که جنبه نظری و پژوهشی دارد. به همین جهت است که مشاهده‌ها همیشه گزینشی است، و چیزی شبیه اصل گزینش بر آن‌ها تقدم دارد (پوپر، ۱۳۸۸ الف: ۳۸۱).

البته پوپر به این نظریه‌باری ضعیف اکتفا نکرده، به سوی نظریه‌باری‌های قوی‌تر قدم برمی‌دارد. در عین حال توجه به قوی‌ترین شکل نظریه‌باری چیزی است که به توماس کوهن منتسب شده است؛ «کوهن معتقد بود که آرمان‌رهایی از نظریه، توهمی بیش نیست؛ داده‌ها، بی‌هیچ استثنایی، آغشته به مفروضات نظری‌اند. محال است بتوان مجموعه‌ای از داده‌های ناب یافت که قاطبه دانشمندان، فارغ از مواضع نظری‌شان، قائل به آن داده‌ها باشند» (اکاشا، ۱۳۸۷: ۱۱۸).

دیدگاه کوهن تا آن‌جا پیش می‌رود که به نظر او اعضای دو گروه متفاوت از نظر آموزش، زبان، تجربه، و فرهنگ به معنایی، در جهان‌هایی متفاوت و متمایز از هم زندگی می‌کنند (کوهن، ۱۳۹۰: ۲۳۵).

در بخش ۳ مقاله به دیدگاه‌های فوق‌نگاه دوباره‌ای خواهیم پرداخت. به هر حال اگر «الف» صادق باشد مشاهده خالص جهان به دور از پیش‌داوری‌ها و توقعات و تئوری‌هایی که ذهن مشاهده‌گران، خواسته یا ناخواسته مملو از آن‌هاست غیر ممکن خواهد بود و این فرض گرچه کاخ رفیع علمی بنا شده توسط دانشمندان استقرارگرا را با زلزله‌ای بنیان‌کن مواجه کرده، انتظار آدمیان از علم به معنای کشف حقیقی جهان را مبدل به یأس خواهد ساخت. اما پیامدها و نتایج عمیقی را نیز از لحاظ معرفت‌شناختی و هستی‌شناختی به دنبال خود خواهد آورد. به نظر چرچلند اگر مشاهده نتواند به حداقل بخش‌هایی از واقعیت، دستیابی بی‌طرف نظری داشته باشد، اولین و شاید مهم‌ترین پیامدش این باشد که فلاسفه

علم باید توجه خود را به دور از معرفت‌شناسی‌های پایه‌ای به سوی معرفت‌شناسی‌هایی که گزارش کلی‌تری از طبیعت توجیحات نظری و باورهای منطقی ارائه می‌دهند، جهت دهند. دومین پیامدش این است که هستی‌شناسی مشاهده‌ای رایج ما، صرفاً نوعی از انواع نامحدود هستی‌شناسی‌های مشاهده‌ای خواهد بود که هر یک از آن‌ها به طور قابل توجهی با دستگاه حسی کنونی ما مرتبط بوده، می‌توانند جانشین آن شوند. سومین پیامدش هم این است که به سبب برتری محسوس برخی چهارچوب‌های نظری در مقایسه با سایر چهارچوب‌ها، کیفیت اطلاعات مشاهده‌ای ما، اصولاً، قابل بهبود است. این چهارچوب تصویری که در آن پاسخ‌های ادراکی به جهان به طور دائمی شکل می‌گیرد، می‌تواند با تصور نافذ و دقیق‌تری از واقعیات فیزیکی و مادی جانشین شود، بنابراین قضاوت‌های ادراکی شکل‌گرفته ما می‌توانند به طور قابل توجهی خواص ساختاری و جزئیات پویای محیط ادراکی ما را بیش‌تر آشکار کنند (Churchlan, 1988: 167-168).

در تقابل با «الف»، نظریه صلیبیت ادراک حسی و محدودیت حداکثری تأثیر نظریه‌ها و باورها بر متعلقات آن مطرح است؛ در این نظریه گنجایش ادراکی فاعل شناسا در مواجهه حسی با جهان، کران‌دار قلمداد شده، به طوری که در رویارویی با صحنه‌ای حسی، ادراک‌کنندگان با شرایط یک‌سان یا حداقل مشابه مکانی، ادراکات حسی مساوی یا لااقل مشابه هم خواهند داشت. اگر به هر نحو، اختلافی در ادراکات این مشاهده‌گران وجود داشته باشد، این اختلاف به دستگاه حسی آنان از قبیل شدت و ضعف قدرت بینایی، بیماری‌های چشمی نظیر کوررنگی، و آستیگماتیسم مربوط می‌شود نه به فرضیات و تئوری‌ها و بینش‌ها و تفکرات آنان در حین ادراک. مشاهده‌گر در مواجهه با یک صحنه و بدون تغییری اساسی در موقعیت زمانی و مکانی خویش می‌تواند دریافت‌های مشاهده‌تی متفاوتی از آن داشته باشد، اما فقط به این شرط که از وساطت وسایلی همچون تلسکوپ، ذره‌بین، عینک‌هایی با شیشه‌های رنگی متنوع و لنزهای چشمی استفاده کند. این‌گونه وساطت‌ها در مشاهده می‌توانند درک‌های گوناگونی را برای مشاهده‌گر پدید آورند. مواجهه با صحنه‌ای واحد یک بار با چشم، یک بار با عینکی دودی‌رنگ و بار دیگر با عینکی دارای شیشه سبز، سه محتوای حسی متفاوت در اختیار فاعل شناسا قرار می‌دهد اما مواجهه با صحنه فوق، اگر مشاهده‌گر هر بار یکی از سه باور متفاوت را در ذهن پرورانده باشد سه محتوای مشاهده‌تی متفاوت را برایش به ارمغان نمی‌آورد. بنابراین اگر انعطاف‌پذیری ادراک به این معنا باشد که برای مشاهده‌گر در مواجهه با شیئی واحد، صحنه‌ها و محتویات حسی

و تعبیر و تفاسیر ماهوی متفاوت و حتی متضادی امکان‌پذیر است و این امکان‌پذیری هم بدون وساطت وسایل خارجی، صرفاً از آموزش‌ها و تربیت‌های مداوم فاعل شناسا تأثیر پذیرفته است، نظریه‌باری مشاهدات را نباید پنداری بیش دانست.

از پیامدهای این دیدگاه که آن را «ب» می‌نامیم لحاظ کردن وجود لایه‌ای سخت از ادراک حسی و از جمله مشاهدات برای دانشمندان است که به شرط سلامت حواس، بین تمامی آنان مشترک بوده، از ذهنیات و باورهای علمی آنان تأثیر نمی‌پذیرد، لذا جهان مشترک متداومی جهت کشف یا تئوری‌سازی آنان موجود است و این دانشمندان با مشاهدات خویش لاقلاً به بخش‌هایی از واقعیت دسترسی دارند. کار آنان تئوری‌سازی مبتنی بر همین اطلاعات مشاهدتی ناب است. تئوری قابل‌پذیرش در هر زمانی، آن تئوری است که از کیفیت منحنی برازشی مطلوب‌تری در قبال اطلاعات ادراکی صلب برخوردار باشد. پیامد دیگر «ب» این است که به طور طبیعی قائل به دسترسی دانشمندان به صحنه‌هایی حسی از جهان است که می‌تواند زمینه ارتباط و تبادل نظر را در بین‌شان فراهم آورد، در حالی که پذیرش «الف» وجود چنین ارتباطی را بین فاعل‌های شناسا به نحوی به مخاطره می‌افکند. «ب» وجود جهان مشترک حداقلی و دسترس‌پذیر را که با قضاوت‌های ادراکی متناهی تفسیرپذیر است تضمین می‌کند.

برای مقایسه «الف» و «ب» لازم است فرایند مشاهده و انعطاف‌پذیری را در سه لایه یا سه سطح ۱. احساس خام جهان؛ ۲. معنانشناسی محتوای حسی؛ و ۳. قضاوت‌های ادراکی مورد بررسی قرار دهیم. اگرچه این لایه‌ها برای فاعل شناسای بهره‌مند از ادراکی غنی شده، چنان به هم پیوسته و در هم تنیده‌اند که با نگاه گشتالتی به ادراک، کلاً یک‌پارچه و تک‌لایه‌ای دیده می‌شوند، در جهت بررسی توجیحات و شواهد دو دیدگاه گریزی از آن نیست. در عین حال این تقسیم‌بندی بدون وجه هم نیست؛ اولاً بر مناقشات چرچلند و فودور که محور قرائت نظریه‌باری در این مقاله است، چنان که باید، نگرشی گشتالتی حاکم نیست و این سه لایه، ولو به شکلی مخفیانه در نظریات‌شان مندرج است؛ ثانیاً شواهدی نیز وجود دارند که تفکیک و بررسی مشاهده را در سه لایه مزبور موجه می‌سازد. این شواهد، اختلاف حالات مشاهدتی ماست: حالت اول مشاهداتی است که در طی آن فقط می‌بینیم بدون آن‌که از محتوای دیداری خود کوچک‌ترین چیزی بفهمیم، مانند مواجهه ما با خطوط منقوش بر دیواره برخی از غارها که متعلق به آدم‌های اولیه دانسته می‌شود. ما آن‌ها را می‌بینیم ولی درک‌شان نمی‌کنیم. یا مواجهه کودک خردسال با علائم پیشرفته و سخت

راهنمایی و راندگی. این حالت را که احساسی خام است البته در دوران طفولیت، تا آنجا که به یاد می‌آوریم، بسیار تجربه کرده‌ایم. در این حالت مبهوت و نادان به اشیا می‌نگریسته‌ایم و احساس دیداری یا سایر احساسات حسی ما در مورد اشیا فاقد هر گونه معنا و معرفت غنی شده حدقلی‌ای بوده است که این صلاحیت را بیابد که واژه ادراک به آن اطلاق شود. حالت دوم از حالت اول فراتر می‌رود؛ هم می‌بینیم و هم در اثر آموزش‌ها و تربیت‌ها، از محتوای حسی خود، آگاهی‌های حدقلی به دست می‌آوریم به طوری که از این حالت تعبیر می‌کنیم که «می‌فهمیم». در این حالت اکثراً از آنچه فهمیده‌ایم، مشروط به غنای در فهم، به‌خوبی گزارشاتی ادراکی هم ارائه می‌دهیم اما در عین حال در مواردی هم ممکن است زبانی برای گزارش از آنچه دیده‌ایم و فهمیده‌ایم برای مخاطبان نداشته باشیم. مانند مواردی از تجارب خصوصی خودمان که برای دیگران اصلاً روی نداده است و هر چقدر هم بگوییم دیگران را نمی‌توانیم از تجربه خود دلالت‌گری کنیم. اکثر مهارت‌های خصوصی که زبانی عمومی برای آن‌ها وضع نشده است از این گونه‌اند. اولین تجربه شخص، از بیماری جدیدی که به آن مبتلا شده است و حالت درونی خویش را به درکی حدقلی می‌فهمد ولی گنجینه‌ها و واژگان خود را فقیرتر از آن می‌یابد که بتواند تجربه خود را برای پزشکان توضیح دهد از این نوع است. حالت سوم نیز که اکثر مشاهدات ما را به خود اختصاص می‌دهد هر سه مرحله ادراک را به صورتی یک‌پارچه دربر دارد. به عبارتی فهم‌مان چنان عمق یافته است که هم می‌بینیم، هم می‌فهمیم و هم گزارش می‌کنیم. به هر حال وجود اختلاف حالات فوق ما را بر آن می‌دارد که در جهت بررسی جایگاه انعطاف‌پذیری در مشاهدات، تقسیم‌بندی سه لایه‌ای فوق را موجه و مجاز بدانیم.

ابتدا بررسی خواهیم کرد که «الف» و «ب» ادراک را در چه لایه‌هایی صلب و در چه لایه‌هایی منعطف از نظریه‌ها و باورهای مشاهده‌گر می‌دانند. پس از بررسی‌های لازم در این زمینه و در ادامه، دیدگاه خود را که دیدگاهی میانه‌رو است می‌آوریم. در این دیدگاه به فهم تشکیکی از جهان رو می‌کنیم. فهمی که لایه‌های علی‌رغم وسعت و اختلاف با هم، ناقص هم نیستند و می‌توانند بر داده‌های حسی ما حمل شوند. احساس ما علی‌رغم صلیت می‌تواند پذیرای طیف وسیعی از فهم‌های لایه‌مند ولی نه متضاد باشد و مسلماً تنوع تئوری‌ها و نظریه‌ها بر خطازدایی و تحقق این لایه‌های موافق و نامتضاد دخیل‌اند. در ادامه، در بخش‌های ۲ و ۳ و ۴، این لایه‌های سه‌گانه و تأملات سه دیدگاه را درباره آن‌ها آورده سپس در بخش ۵ به شواهد روان‌شناسانه نیز نظری خواهیم افکند تا ملاحظه کنیم که آیا

شواهد مزبور بر صحت دیدگاه‌های مطرح‌شده دلالت کافی را دارند یا خیر؟ در بخش ۶ به تفصیل درباره نگرش تشکیک در مشاهدات سخن خواهیم گفت و در نهایت در بخش ۷ نتیجه‌گیری خود را خواهیم آورد.

۲. لایه نخست ادراک: احساس جهان و دریافت اطلاعات حسی

لایه نخست لایه‌ای است که در آن حس‌گرهای بینایی ما عمل تصویرسازی را انجام داده، داده‌های خام حسی را که فی‌نفسه فاقد پیامی برخوردار از غنای حداقلی برای مشاهده‌گر هستند فراهم می‌آورند. این لایه با فرایند تصویرسازی دوربین‌های عکاسی بسیار شباهت دارد و همان‌گونه که نمی‌توان گفت دوربین عکاسی، ادراکی از تصاویر منقوش بر فیلم عکاسی خود دارد، در این مرحله نیز که نتیجه‌اش تشکیل تصویری منقوش بر شبکه و ارسال به ناحیه حساس مغزی است نمی‌توان به ادراکی مایه‌دار و حداقلی برای فاعل شناسا قائل شد.

در این بخش با پرسش‌های ذیل مواجه‌ایم: آیا عواملی که به «احساس خام» ما شکل می‌دهند، مستقل از هر گونه باور و پیش‌فرضی عمل می‌کنند؟ آیا نظریه نفوذناپذیری در مرحله دریافت داده‌های حسی و تشکیل منظره حسی صحیح است؟ آیا فرایند احساس در مواجهه حسی از جهان، تصاویری از لحاظ تئوری بی‌طرفانه برای فاعل شناسا به ارمغان می‌آورد؟ اگر این مرحله لایه زیرینی و اولیه ادراک حسی قلمداد شود، تا چه اندازه از باورها و انتظارات ما متأثر است؟

چرچلند قائل است که فرایند ادراک اولیه ما با درگیرکردن عناصر و پارامترهای زیادی عمل می‌کند. این عناصر با «فرض»های تجربی عمومی از جهان مانند سه‌بعدی بودن فضا، تداوم زمانی و مکانی اشیای معمولی، تغییر ناگهانی روشنایی در مرزهای یک جسم، ثبات رنگ در طی تغییرات محیطی، جفت‌شدن اشیای دور با اشیای نزدیک و فیزیک نور و بینایی بسیار مرتبط است. همچنین ادراک اولیه ما با استنتاجات یا انتخاب فرضیه‌های وابسته به چنین پیش‌فرض‌هایی بی‌ارتباط نیست (ibid: 169).

در این زمینه که تبیین فرایند احساس، که لایه پایه‌ای ادراک حسی است، به طور زیاد و حتی مهیجی، در طبیعت خود نظری تلقی می‌شود و تلقی‌های فلسفی و تئوری‌های علمی گوناگونی سعی در توضیح آن دارند «الف» و «ب» توافق دارند، اما مسئله‌ای که مورد بحث و محل دعوای دیدگاه‌هاست تئوری باری موجودی مشاهده‌پذیر به نام «احساس یا همان

منظره حسی موجود نزد فاعل شناسا» است نه تئوری‌باری علل محقق‌کننده آن که اموری مشاهده‌ناپذیرند. نظری‌بودن تبیین علمی - فلسفی فرایند احساس ربطی به نظری‌بودن آنچه به‌عنوان احساس رخ می‌نمایاند ندارد. درواقع وقتی به شیئی خارجی نظر می‌دوزیم، در حین مشاهده هر چقدر هم فرضیات مذکور را تغییر دهیم، منظره حسی ما کوچک‌ترین تغییری نمی‌کند. خواه به موجی‌بودن نور قائل باشیم خواه به ذره‌ای‌بودن نور و خواه به هر فرضیه دیگری غیر این دو، خواه به دوام مکانی و زمانی شیء مورد نظاره قائل باشیم، خواه نباشیم، منظره حسی ما نه کوچک می‌شود نه بزرگ، نه دور می‌شود نه نزدیک، نه تار می‌شود نه روشن و خلاصه انعطاف‌ناپذیر باقی می‌ماند. چرچلند می‌خواهد از آب گل‌آلود کشمکش و عدم تعینی که در تبیین ساختار و ماهیت فرایند «احساس» بین فیلسوفان حکم‌فرماست به نفع عدم تعین محصول آن که احساس است، استفاده کند، در حالی که این دو امر مستقل از هم هستند. من وقتی از هواپیمای در حال پرواز در ارتفاع ۳۰۰۰ پایی بیرون می‌پریم به سمت زمین سقوط می‌کنم و نفس و واقعیت سقوط من مستقل از هر گونه تفسیر یا تبیینی است که بخواهد علت سقوط و ماهیت آن را توضیح دهد. ممکن است تئوری‌های بسیاری را در تبیین پدیده سقوط در حین سقوط از ذهنم مرور دهم اما آنچه برایم در حال رخ‌دادن است «سقوط» است آن هم سقوطی که صلب و مستقل از باورهای من در حال تحقق است.

در این مرحله فودور به صلبیت و انعطاف‌ناپذیری قائل است چراکه دستگاه حسی مشاهده‌گر را همچون هر گیرنده فیزیکی دیگری نظیر دوربین عکاسی و میکروفون، مستقل و تأثیرناپذیر از مجموعه باورها و نظریه‌های پذیرفته‌شده وی می‌داند. ضمناً قائل است که تمامی فرض‌های مربوط به این مرحله از ادراک در همه ما به طور درونی تنظیم می‌شوند لذا هر گونه که باشند، در «احساس» ما تغییری پدید نمی‌آورند. نمونه‌های ادراکی ما حقیقتاً از نظر اطلاعاتی ایزوله هستند، آن‌ها دربردارنده مجموعه‌ای سیستماتیک از فرض‌های القاشده ارثی یا درونی درباره جهان‌اند که تأثیرشان در فرایند ادراک متأثر از اطلاعات مخالف یا اضافی نیست. همچنین فرایندی که در آن فرض‌های ذکرشده نقشی ایفا می‌کنند مجزای از هر فرض یا نظریه مخالف یا اضافی است که مشاهده‌کننده ممکن است در آینده به آن باور پیدا کند. لذا فرایند ادراک ما در این مرحله به صورت متراکم عمل کرده، خروجی‌های خود را به مراکز شناختی بالاتر مشاهده‌گر می‌رساند، اما از مراحل بعدی و مراکز شناختی بالاتر (مراحل ۲ و ۳) ورودی نمی‌پذیرد.

در بخش ۳ خواهیم دید که به باور فودور این نفوذناپذیری لایه ۱ تا حدودی به لایه ۲ نیز سرایت می‌کند. لذا فودور مدعی است که با فرض تحریک یک‌سان، دو مشاهده‌گر با روان‌شناسی حسی - ادراکی مشابه همواره امور کاملاً یک‌سانی را مشاهده خواهند کرد (Fodor, 1984: 24).

تلاش دیگر چرچلند در اثبات انعطاف‌پذیری در این مرحله یعنی مرحله دریافت تصاویر حسی از جهان و فرایندهایی که مغز روی این داده‌های حسی انجام می‌دهد بر تأثیرات استفاده زیاد از لنزهای نمایش معکوس روی ادراک بصری انسان‌های سالم متمرکز است. چنین لنزهایی تأثیر معکوس کردن نظم تمامی اطلاعات بصری مربوط به لامسه بدن و سیستم محرکه آن را به عهده دارند. به طور خلاصه آن‌ها جهان بصری را وارونه می‌کنند. در ابتدای استفاده از لنزها که دنیا وارونه به نظر می‌رسد، سوژه‌ها قطعاً از کاری که لنزها می‌کنند هشیاری دارند. حتی شاید بدانند چه طور این کار را می‌کنند. اما وهم مزبور با دراختیارداشتن همه این اطلاعات از بین نمی‌رود. چند هفته تمرین مداوم و تجربه پیوسته به‌خوبی در احساس و لایه اولیه مشاهده‌گران نفوذ می‌کند. در نهایت درجه موفقیت‌آمیز بودن آن نفوذ وقتی که لنزها برداشته می‌شوند معلوم می‌شود. برای مدت کوتاهی پس از آن، فاعل شناسا از وهم بی‌نظمی بصری رنج می‌برد، بسیار شبیه همان حالتی که ابتدای گذاشتن لنزها با آن مواجه شده بود. پردازش‌گرهای بصری در طی دوره آموزشی تلاش می‌کنند تا جبران لنزها را بکنند و بعد از برداشته‌شدن لنزها هم به این کار ادامه می‌دهند. در آزمایش‌های مشابهی که روی حیوانات صورت گرفته است، این کار سبب واژگونی در خاصیتی می‌شود که آن را واکنش‌های مشخص درون‌زادی فرض می‌کنند. واکنش دید در یک اتاق کوچک یکی از همین خواص درون‌زادی است که وقتی مشاهده‌گر روی هدفی تمرکز کرده، چشم او را هدایت می‌کند تا به میزان مناسبی به چپ یا راست حرکت کند به طوری که حرکات سر را در جهت مخالف جبران کند. در این جا به نظر می‌رسد مغز مکانیسم عصبی مربوطه را تحت فشار واردشده با لنزهای برعکس‌کننده چپ و راست، بازآرایی می‌کند (Churchland, 1988: 174-175).

چرچلند از بحث لنزهای وارونه‌ساز انعطاف‌پذیری حواس فاعل شناسا را چنین نتیجه می‌گیرد:

مواردی شبیه این مهم هستند، چراکه انعطاف برخی فرض‌های پایه‌ای، مانند جهت‌دهی خاص دنیای بصری در قبال سایر روش‌های حسی فرد، که به طور تلویحی در پردازش

بصری وجود دارد را انعکاس می‌دهند. اگر فرضیه‌هایی به عمق فرضیه یادشده بتوانند در عرض یک یا دو هفته تغییر شکل دهند، آن‌گاه به نظر می‌رسد که ادراک ما خیلی انعطافی و حقیقتاً نفوذپذیر باشد (ibid: 175).

بر خلاف نظر چرچلند باید به این مشکل توجه کرد که لنزها اثر مداوم و پایدار ندارند. مشاهده‌گر پس از برداشتن این لنزها در سیستم حسی خود، نوعی به‌هم‌ریختگی را ملاحظه کرده اما رفته‌رفته پس از یکی دو هفته به رژیم ادراکی اولیه‌اش بازمی‌گردد. تازه نکته مهم‌تر این است که به فرض بازگشت‌ناپذیری این فرایند، باز هم نمی‌توان آن را نافی پایداری و صلبیت حواس ما در اثر تغییر در باورها و انتظارات مان برشمرد. واضح است که هر گونه دخل و تصرف فیزیکی در فرایند دیدن بر مشاهده‌فعل شناسا تأثیر می‌گذارد ولی این تأثیرگذاری چیزی نیست که «ب» درصدد انکار آن باشد. این مثال‌ها انعطاف‌پذیری «احساس» را در اثر عوامل فیزیکی واسطه‌ای نشان می‌دهند که قابل انکار هم نیست اما انعطاف‌پذیری «احساس و منظره حسی» را به ازای اندیشه‌های فرد و تئوری‌های شاکله‌یافته در ذهن او نشان نمی‌دهند.

۳. لایه دوم ادراک: فهم محتوای حسی

لایه دوم مشاهده مرحله فهم محتوای حسی، درک تمایزات و سایه‌روشنی‌های تصویر داده‌شده و حکایت‌گری‌های آن از واقعیات خارجی است. همان‌طور که گفتیم نمی‌توان لایه قبل را مرحله ادراک و فهم دانست، زیرا به احساسی غنایافته منتهی می‌شد. برای دیدن تصویری که برای اولین بار آن را می‌بینیم و در عین حال ماهیت آن کاملاً برای مان مبهم است، اگرچه تعبیر احساس و دیدن را نیز به کار می‌بریم، چنین دیدنی، دیدنی نیست که حاوی کوچک‌ترین لایه معرفتی از محتوای دیدار باشد. اما به هر جهت تا همین احساس خام را هم حواس ما در اختیارمان قرار ندهند و این احساس غنایافته موجود نشود، راه به مرحله دوم نخواهیم برد. تمایز ما و حیوانات با دوربین عکاسی، داشتن قوه فهم است که می‌توانیم به وسیله آن محتوای احساس را بفهمیم. در این‌جا فلاسفه و دانشمندان برای تبیین معرفت‌شناسی و این‌که این فهم چگونه روی می‌دهد میدان گسترده‌ای از نزاع و تئوری‌سازی گشوده‌اند. از آن رو که شواهد «الف» و «ب» مستقیماً به تئوری‌های فلسفی در این زمینه وابسته نیست و ورود به این حوزه گسترده نیز مجال دیگری را می‌طلبد، در بیان مطلب می‌توان از تبیین ماهیت این فرایند چشم‌پوشی کرد.

واضح است که «الف» در این مرحله قاطعانه به حضور و دخالت تئوری‌ها و باورها در فهم محتوای حسی قائل است.

خوب است تحلیل این مرحله را با توجهات تامس کوهن تبیین‌گر بسیار قوی «الف» شروع کنیم؛ او قائل است که از دریافت محرک‌های حسی تا احساس، مسیری طی می‌شود که باعث می‌شود علی‌رغم فرض وجود محرک‌های یک‌سان حسی، احساس‌های مختلف و متمایزی محقق شوند که از نظریه‌ها، تربیت‌ها و آموزش‌ها منفک نباشند؛

پردازش عصبی زیادی میان دریافت یک محرک و آگاهی از یک احساس رخ می‌دهد ... مسیر محرک تا احساس تا حدودی توسط آموزش تعیین می‌یابد. افرادی که در جوامع مختلف رشد کرده‌اند در مواقعی به گونه‌ای رفتار می‌کنند که گویی چیزهای متفاوتی را دیده‌اند. اگر ما وسوسه نشده بودیم که محرک‌ها را یک به یک متناظر با احساس‌ها بدانیم، می‌توانستیم بر آن شویم که آن‌ها واقعاً این‌گونه‌اند. اینک باید توجه کرد که دو گروه که اعضای آن‌ها هنگام دریافت محرک‌های یک‌سان به طور پیوسته احساس‌های متفاوت دارند، در واقع به معنایی در جهان‌های متفاوت زندگی می‌کنند ... لازم نیست که این احساس‌ها از فردی به فرد دیگر و از گروهی به گروه دیگر یک‌سان باشند. البته، به میزانی که افرادی متعلق به گروه واحدی باشند و بنابراین در آموزش، زبان، تجربه و فرهنگ مشترک باشند، ما دلیل خوبی داریم که فرض کنیم احساس‌های آن‌ها هم‌سان هستند ... لیکن در جایی که تمایز و تخصصی‌شدن گروه‌ها آغاز می‌شود، ما هیچ شواهد مشابهی برای تغییرناپذیری احساس نداریم (کوهن، ۱۳۹۰: ۲۳۵ و ۲۳۶).

البته درنوردیدن این مسیر طولانی و سلسله‌مراتب‌بودن ذهن لزوماً نمی‌تواند آمیختگی احساس به نظریه‌ها را اثبات کند. درایسون (Drayson) در مقاله خود، نشان می‌دهد که سلسله‌مراتب‌بودن ذهن لزوماً به نفوذپذیری شناختی در فرایند ادراک منجر نمی‌شود و لذا نمی‌توان از این ذات سلسله‌مراتبی مغز، جهت نیل به نظریه‌باری مشاهدات استفاده کرد (Drayson, 2012: 1).

بسیاری از فیلسوفان پس از کوهن، از بیان او نظریه‌باری اولین لایه ادراک را نتیجه گرفته‌اند ولی آیا در بیان کوهن «احساس» به معنای «احساس خام» به کار رفته است؟ آیا کوهن همان لایه زیرینی ادراک را نظریه‌بار می‌داند؟ بر خلاف قرائت رایج از کوهن به نظر می‌رسد که پاسخ منفی باشد. فیزیولوژیک بدنی و حواس و سیستم عصبی ما در ساختن احساس خام مشاهده‌گر از عوامل نظری و آنچه در باورهای ما مندرج است تأثیر نمی‌پذیرد. کوهن از احساسی صحبت می‌کند که با آگاهی‌های حداقلی غنی شده است و

کوهن آن را از جهاتی سزاوار دریافت نشان «معرفت» می‌شمرد. به نظر او امری که در فرایند اعصاب تعبیه شده و محرک‌ها را به احساس‌ها تبدیل می‌کند، ویژگی‌هایی دارد که همگی، کاربرد واژه معرفت را برای آن مجاز می‌سازد. این معرفت در سیر محرک به احساس، به طور ضمنی، باقی خواهد ماند (کوهن، ۱۳۹۰: ۲۳۸ و ۲۳۹).

بنابراین، احساس به کار رفته در ادبیات کوهن تلفیق به هم تنیده‌شده لایه‌های اول و دومی است که در این مقاله به کار رفته است به طوری که «دیدن» و «مشاهده» در نزد کوهن بسیار فراتر و وسیع‌تر از دیدن خام و دریافت مناظر حسی اولیه به کار رفته است به طوری که مثلاً «الکترون‌ها» که موجوداتی مشاهده‌ناپذیرند نیز به باور او، به معنایی ولو استعاری دیده‌شدنی هستند. به قول کوهن در درازمدت لازم می‌شود «دیدن» به نفع گفتمانی واقعی‌تر حذف شود. واضح است که چنین «دیدنی» نمی‌تواند «احساسی خام» تلقی شود.

اگر بخواهیم از دیدگاه «الف» دفاع کنیم باید بگوییم این که ما از منظره‌های حسی خام چه چیزهایی باید بفهمیم به طرز چشم‌گیری به آموزش‌ها و باورها و شناخت‌های پیشینی ما بستگی دارد. تازه اگر هم با «ب» همراه شده فرض کنیم که منظره‌های حسی خام غنی‌نشده، هیچ انعطافی در قبال بینش‌ها و باورهای ما از خود نشان نمی‌دهند، باز این ما هستیم که در مرحله فهم آن‌ها، آن طور که می‌خواهیم آن‌ها را می‌فهمیم. ما فاعل‌های شناسایییم که این احساسات صامت و تقریباً تهی از هر گونه پیامی را بنا بر شبکه بینشی — ارزشی خویش، در درون یک چهارچوب مفهومی ریخته، آن‌ها را پیام‌دار و باردار می‌کنیم. بدیهی است که حامیان «ب» نمی‌توانند حضور باورهای ما را در این مرحله نادیده بگیرند. ضمناً «الف» بر این نکته بدیهی تأکید می‌کند که مشاهده فقط با گذار از مرحله ۲ غنا و تکامل حداقلی را پشت سر می‌گذارد لذا چه به پیوستگی و درهم‌تنیدگی مراحل ۱ و ۲ قائل باشیم چه این که آن دو را در حین استقلال‌شان متوالی‌های زمانی بدانیم، در مجموع، لطمه‌ای به اصل ادعای «الف» که انعطاف‌پذیری «مشاهده» به ازای باورهای ماست نخواهد زد. چالمرز (Chalmers) یکی از حامیان برجسته «الف» می‌گوید:

تا آن‌جا که به ادراک مربوط می‌شود تنها چیزهایی که مشاهده‌گر با آن‌ها تماس مستقیم و بلاواسطه دارد تجارب اوست. این تجارب به طور یک‌سان و لایتغیر حاصل نمی‌شوند بلکه به نسبت انتظارات و معرفت مشاهده‌گر تغییر می‌کنند. آن‌چه وضعیت فیزیکی مورد مشاهده به طور یک‌سان فراهم می‌کند تصویر روی شبکه چشم مشاهده‌گر است، لکن مشاهده‌گر ارتباط ادراکی مستقیم با آن تصاویر ندارد (چالمرز، ۱۳۸۹: ۴۰).

چرچلند بر انعطاف پذیری چهارچوب‌های معنایی در مرحله ۲ مصر است. او اعتراض خویش بر فودور را چنین مطرح می‌کند:

فودور هرگز این امکان را جدی نمی‌گیرد که حتی با فرض صلیبیت فرایند ادراک تا حدود مشخصه حواس ما، شخص همچنان می‌تواند خودش را چنان آموزش دهد که در روش مشاهده‌آنی، از چهارچوب‌هایی معنایی استفاده کند که از ریشه با آن‌چه بر زانوان مادرش آموخته است متفاوت باشد (Churchland, 1988: 181).

در دفاع از «ب» می‌توان گفت که ادعای صامت بودن داده‌های حسی پس از ورودشان به مرحله ۲ و این‌که این فرد مشاهده‌گر است که مبتنی بر مجموعه بینشی - معرفتی خویش به محتویات حسی مفهوم می‌بخشد، ادعایی نیست که در سطح گسترده آن قابل دفاع باشد. اکثریت آن‌چه ما آن را فهم محتوای حسی می‌دانیم اولاً به شکلی درونی در ما تنظیم شده است به طوری که شهوداً، تغییر باورهای ما در آن فهم‌ها تأثیری قابل توجه نمی‌گذارد. چهارچوب‌های مفهومی ما به آن شدتی که چرچلند می‌گوید منعطف نیستند. ثانیاً اگر آن گونه که «الف» می‌گوید باشد، باید یک ازهم‌گسیختگی شدید و یک تباین دامنه‌دار بین مشاهدات انسان‌ها متناسب با ازهم‌گسیختگی و شدت تباینی که بین باورها، انتظارات، فرهنگ‌ها و نظریه‌های مورد قبول آن‌ها حکم فرماست وجود داشته باشد در صورتی که می‌دانیم چنین نیست.

چرچلند در بخشی از مقاله خود در نقد دیدگاه «ب» و در جهت تخریب آن، به تغییر در مشاهداتی که در اثر مسلح کردن چشم پدید می‌آید استدلال می‌کند. به هر جهت او در صدد است که تغییر در ادراک انسانی و صلیبیت‌نداشتن آن را نشان بدهد:

درواقع، وقتی کیفیت احساس خود را با تقویت آن‌ها از طریق ابزارهای غیر معمول مانند میکروسکوپ مغایرت فازی، تلسکوپ‌های عمق آسمان، استروسکوپ‌های با خط مبنای طولانی، اسکوپ‌های مادون قرمز، و ... تغییر دهیم، شروع به تغییرپذیر بودن یا مخالفت با یک‌دیگر می‌کنیم و هنگامی که بعد از سال‌ها به صورت مبتدی یا حرفه‌ای این کار را انجام دادیم و یاد گرفتیم که جهان را به طور مناسب و مؤثر از طریق این حواس ببینیم، تغییر شکل کامل می‌شود. این یادگیری نیاز به این دارد که از عادات و ویژه فرایندهای طبیعی نسبت به چشم عادی و نسبت به دنیای آشنای متشکل از اشیای مادی با اندازه متوسط، جلوگیری کرده، و نیز به این نیاز است که یاد بگیریم داده‌های شبکه‌ای را از راه‌های جدید و متناسب با ویژگی‌های ناآشنای مشاهده‌شده به وسیله ابزارهای جدید مانند الگوهای تداخل، حلقه‌های انکسار، صفحات امتزاج، و شیب‌های دمایی فراینددهی کنیم.

بازتاب‌هایی این‌چنین شروع به ایجاد چالش با ادعای واقعی درباره‌ی محصورشدن یا نفوذناپذیری می‌کنند (ibid: 171).

اگر دغدغه‌ی فودور دفاع از صلیبیت ادراک در لایه‌های ۱ و ۲ باشد استدلال فوق پاسخ‌گو به نظر نمی‌رسد، چراکه نفوذناپذیری در ادراک حسی آن هم به ازای تغییرات نظام بینشی - معرفتی مشاهده‌گر باید نقد شود و انعطاف حواس در برابر عوامل فیزیکی چیزی نیست که خیلی مورد نظر فودور باشد.

البته در مقایسه با چرچلند، چالمرز موضع معتدل‌تری اتخاذ می‌کند. چالمرز آن‌چنان اصراری بر انعطاف‌پذیری حواس و داده‌های حسی ندارد و فقط به انعطاف‌پذیری تجربه‌ی ادراکی قائل است. او انعطاف مزبور را بیش‌تر ناشی از انعطاف در لایه‌ی ۲ می‌داند، انعطافی که به حالات ذهنی و مغزی مشاهده‌گر وابسته است، آن هم نه آن‌چنان حساس و مستقیم که ارتباط و تفاهم بین انسان‌ها، و کاوش‌های علمی را به مخاطره افکند (چالمرز، ۱۳۷۹: ۴۰ و ۴۱). به هر حال به نظر می‌رسد که موضع چالمرز توجیه‌پذیرتر باشد، چراکه در مرحله‌ی فهم محتوای حسی، به صورت شهودی تغییر در ادراک و فهم خویش را به ازای تغییر در تئوری‌ها می‌توانیم ملاحظه کنیم.

۴. لایه‌ی سوم ادراک: قضاوت مشاهدتی و صدور گزاره‌ها

آخرین لایه‌ی ادراک که به نحوی حاکی از تکامل و غنی‌شدن ادراک نیز هست، قضاوت مشاهدتی در قالب صدور احکام ادراکی و بیان گزاره‌هاست. مشاهده‌گر پس از گذار از مرحله‌ی مشاهده، شروع به تبیین و گزارش‌دهی از ادراکی می‌کند که برایش حاصل شده است. آیا حتی با فرض صلیبیت در دو لایه‌ی ۱ و ۲ ادراک، می‌توان قائل به امکان گزارشاتی مبتنی بر گزاره‌هایی^۲ خالص و پیراسته از نظریه‌ها بود؟ به نظر می‌رسد که در این مرحله از بررسی انعطاف‌پذیری، «الف» و «ب» در یک جناح قرار بگیرند، چراکه فودور در اواخر مقاله‌ی خود، ظاهراً موقعیتی از این نوع را ترسیم می‌کند؛ او در آن‌جا درباره‌ی صلیبیت «آن‌چه اشیا به نظر می‌رسند» در مقابل انعطاف «چگونگی قضاوت در مورد اشیا» بحث کرده است (Fodor, 1984: 40).

بدیهی است که تا حدود زیادی گزارشات و صدور احکام مشاهدتی فاعل شناسا متأثر از نظریه‌ها و باورهای اوست. گیریم که مشاهدات‌مان را حالتی انفعال‌یافته از جهان خارجی و دستگاه حسی‌ای صلب و مستقل از باورهای خویش فرض کنیم ولی مسلماً در مرحله‌ی

صدور احکام ادراکی که عمل فاعلانۀ ماست از فرضیه‌ها و تئوری‌های ثبوت‌یافته در ذهن‌مان مستقل نیستیم.

پوپر علاوه بر مقدم‌دانستن نظریه‌ها بر مشاهدات، به سوی نظریه‌باری قوی گام برداشته، انعطاف‌پذیری را به گزاره‌هایی که حتی در نزد او گزاره‌های پایه نامیده می‌شوند و هم به دریافت‌های مشاهده‌تی ارتقا می‌دهد:

کوشیده‌ام تا «امتحان آمیخته به نقد» را به جای «ادراکات»، مبنا قرار دهم. دریافت‌های مشاهده‌تی ما هرگز ورای حد امتحان نیستند و همیشه از تئوری‌ها آبدستن‌اند. «گزاره‌های پایه» در نزد ما «گزاره‌های آزمونی»‌اند و همچون تمامی زبان از تئوری‌ها آبدستن‌اند (حتی زبان‌های به اصطلاح «پدیداری» نیز که عباراتی از قبیل «اینک این‌جا سرخ» را مجاز می‌شمرند، از تئوری‌هایی درباره‌ی زمان و فضا و رنگ آبدستن‌اند (پوپر، ۱۳۸۸ ب: ۱۴۲).

چالمرز هم گزاره‌های مشاهده‌تی را به‌شدت نظریه‌بار می‌داند حتی اگر این‌چنین فرض شود که مشاهده‌گران امکان اکتساب نوعی تجارب ادراکی مستقیم و خالص از نظریه‌ها را دارند. یک گزاره‌ی مشاهده‌تی مملو از نظریات گوناگونی است که در کنه آن گنجانده شده‌اند. چالمرز با ارائه‌ی مثال‌هایی ساده، اندراج و تقدم نظریه‌ها را تذکر می‌دهد. او در گزاره‌ی ساده‌ای چون «مواظب باش، باد بر کالسکه بچه که روی لبه پرتگاه است می‌وزد»، نظریاتی چون صحت وجود باد، محرک‌بودن باد برای اشیایی مانند کالسکه که سر راهش قرار گرفته‌اند، اضطراب و اضطراب ناشی از امکان سقوط کالسکه از پرتگاه و امکان خردشدن آن روی تخته‌سنگ‌ها، و صدمه‌دیدن شدید بچه را مندرج می‌داند، سپس نتیجه می‌گیرد که «گزاره‌های مشاهده‌تی، هر چند به‌طور مبهم، باید به زبان نوعی نظریه ساخته شوند ... و به همان اندازه دقیق خواهند بود که چهارچوب نظری یا مفهومی مورد استفاده آن‌ها دقیق باشد» (چالمرز، ۱۳۸۹: ۴۲).

حامیان «الف» در جهت تأیید انعطاف‌پذیری مراحل ۱ و ۲ از شواهد روان‌شناسی ادراکی بهره می‌گیرند، اما برای تأیید گران‌باری احکام ادراکی از باورها، استدلال‌های گوناگونی را می‌توانند ارائه کنند. چرچلند در جهت توجیه تئوری‌باری در مرحله ۳ استدلال زیر را صورت‌بندی کرده است:

۱. مشخصه ضروری در هر قضاوتی کاربرد مفاهیم است (برای مثال F, a است)؛
۲. هر مفهوم گره‌ای در شبکه مفاهیم است که رشته اتصال به آن جملات هستند و معنای آن، یا لغت‌شناسی آن، را جایگاه ویژه‌اش در آن شبکه تعیین می‌کند؛

۳. هر شبکه‌ای از مفاهیم یک تئوری است، حداقل تئوری‌ای راجع به برخی از طبقه‌هایی که در آن‌ها ماهیت خود را تقسیم می‌کند و برخی از روابطی که بین آن‌ها برقرار است؛

۴. هر قضاوتی دربردارنده و متضمن یک تئوری است؛

۵. هر قضاوت مشاهده‌ای دربردارنده و متضمن یک تئوری است.

بنابراین تئوری بیس‌بودن عبارات و ترم‌های مشاهده‌ای به‌عنوان نتیجه ظاهر می‌شود، نه به سبب این‌که مشاهدات مشکل خاص و تأسف‌باری داشته باشند، بلکه به این دلیل ساده که عبارات معناداری هستند (Churchland, 1988: 181-182).

به هر جهت چرچلند نیز فشار اثبات و توجیه «الف» را بر لایه‌های ۲ و ۳ متمرکز کرده، به این‌که فودور اصرار خویش را بر انعطاف‌ناپذیری لایه نخست مبتنی می‌کند معترض است. چرچلند می‌خواهد بر انعطافی تأکید کند که به چهارچوب‌های مفهومی مان محدود است؛ چهارچوب‌هایی که در آن‌ها پاسخ‌های قضاوتی خود را نسبت به مشخصه عبوری متنوع حسی مان می‌سازیم. بر این اساس اگر صلبیت در مشخصه حواس ما همه آن چیزی باشد که فودور نگران دفاع از آن است چرچلند به ظاهر مشکلی با او ندارد. چرچلند برای نشان‌دادن انعطاف ادراکی معترف است که می‌توان انعطاف حواس را فرض نگرفت و صرفاً بر انعطاف مفهومی که در مسئله وجود دارد اصرار کرد (ibid: 185).

البته در واقع امر، چرچلند بر انعطاف‌پذیری هر سه لایه ادراکی قائل است اما معتقد است که حتی اگر با فرضی بعید، فرایند بینایی را صلب هم بینگاریم، خروجی این سیستم همچنان قادر است طیف عظیمی از چهارچوب‌های مفهومی تقریباً متفاوت را به طور هماهنگ به جلو ببرد. او تصریح می‌کند که حواس خودشان هنوز ارزش درست یا حالات مفهومی و معنایی ندارند و احتمالاً آخرین مرحله از فرایندی هستند که منجر به باورها یا قضاوت‌های ادراکی ویژه‌ای می‌شوند. او می‌گوید:

با فرض وجود سختی قبل از پردازش هم، نگاهت‌های ممکن بسیار متفاوت و نامحدودی از حوزه احساس به حوزه طرح و پیشنهاد (قضاوت‌ها و باورها) وجود دارد و این نگاهت‌های بسیار که فعالیت ادراکی شما را شکل می‌دهد تابعی از بسیاری چهارچوب‌های مفهومی نامحدود است که شما آن را به‌عنوان چهارچوب‌های پاسخ آنی به محتویات معنایی حسی خود آموخته‌اید (ibid: 178).

این تذکر لازم است که برای فلاسفه علم چیزی که اهمیت دارد نقادی تئوری‌های موجود و جان‌شینی تئوری‌های مقبول‌تر است که به باورشان کارآمدتر است و لذا همان طور که پوپر قائل است گزارشات و حکم‌های مشاهدتی، برای دانشمندان نقش اساسی را در

جهت تعامل با تئوری‌ها ایفا می‌کند و فقط گزارش‌ها، باورها، یا قضاوت‌های مشاهده‌ای می‌توانند به صورت منطقی با هر تئوری‌ای سازگار یا ناسازگار باشند (Popper, 1959).
چرچلند در ادامهٔ اعتراضات خویش بر فودور به این نکته که انعطاف‌پذیری یا صلیبیت حواس آن چنان محل بحث نیست تصریح کرده، می‌گوید:

تئوری فودور در هدف قراردادن اصلی‌ترین سنت معرفت‌شناسی و در موضوع مفاهیم مشاهده‌تی و قضاوت‌های مشاهدات‌مان که زمینهٔ مرکزی آن همواره مشخصهٔ تئوری محوری است و نه حواس محوری، ناتوان است. متفکرانی مانند پوپر، فایرابند، و هانسون ابتدا با رد یا اثبات تئوری‌ها ارتباط برقرار کرده‌اند نه با حواس. حواس به خودی خود هیچ تئوری‌ای را رد یا تأیید نمی‌کنند ... این که آیا حواس به خودی خود توسط تئوری‌ها آسیب دیده یا اصلاح می‌شوند به‌ندرت مسئله بوده است (Churchland, 1988: 184-185).

به هر روی شدت وابستگی قضاوت‌های ادراکی به تئوری‌ها هم چیزی نیست که به یک اندازه در «الف» و «ب» مقبول باشد؛ به نظر می‌رسد «الف» از بازی‌های زبانی ویتگنشتاین بسیار بهره می‌گیرد ولی در این زمینه هم «ب» محدودیت‌هایی برای معنای گزاره‌های مشاهده‌تی قائل است. از دیدگاه «ب» گزاره‌های مشاهده‌تی، بار معنایی کرانه‌داری را می‌توانند در یک زبان عمومی یا تخصصی ایفا کنند. در عین حال می‌توان علی‌رغم نظریه‌باربودن همهٔ گزاره‌های مشاهده‌تی به انعطاف‌ناپذیری و ثبوت برخی از این گزاره‌ها قائل شد، این گزاره‌ها همان گزاره‌هایی است که ویتگنشتاین آن‌ها را گزاره‌های لولایی می‌داند که سایر گزاره‌ها بر روی پاشنهٔ آن‌ها می‌چرخند؛ «نقشی که این گزاره‌ها در معرفت ما بازی می‌کنند همچون بست‌هایی هستند که پیکر معرفت ما را به هم متصل نگه می‌دارند، چه ما در جامعهٔ ایرانی زندگی کنیم یا در فرهنگ غربی یا در قبیلهٔ تروبریانند یا نوئر» (مقدم حیدری، ۱۳۹۰: ۱۴۷). چنین گزاره‌هایی مانند این که «من هستم» و «من دو دست دارم» یقینی و ثابت قلمداد می‌شوند و لذا صلیبیت دارند. در برابر چنین گزاره‌هایی گزاره‌های نظریه‌بار انعطاف‌پذیر فراوان‌اند. وقتی مشاهده‌گر قضاوتی ارائه می‌دهد، قضاوت و گزارهٔ صادره از او، هم به احساس و هم به فهم محتوای حسی و هم به محدودیت‌های زبانی موجود در حوزهٔ تخصصی محتوای ادراکی‌اش وابسته است. لذا با توجه به محدودیت‌هایی که «ب» در مراحل ۱ و ۲ ادراک حسی قائل است، به طرزی ظریف، محدودیت‌های مزبور به مرحلهٔ ۳ نیز سرایت می‌کنند در حالی که طرفدار «الف» می‌تواند به این محدودیت‌ها معترف نباشد. از همین روست که چرچلند انعطاف گزاره‌های مشاهده‌تی و حکم‌های

ادراکی را بسیار گسترده می‌داند و البته شرایطی را هم برای جلوگیری از استفاده‌ی مشوش و درهم‌ریخته از گزاره‌ها پیشنهاد می‌دهد. پیشنهاد او برای پیش‌گیری از بروز خطا و رسیدن به درکی درست قابل توجه است. نظر او این است:

از سوی دیگر ادعا می‌کنم که تقریباً هر گزاره‌ای می‌تواند به‌عنوان ابزار قضاوت ادراکی آنی برای کسی که برای درک اشیا به روش مربوطه آموزش دیده است، به کار رود. ولی این که آیا قضاوت‌های مشاهده‌تی وی موارد واقعی درک حقیقی و درست را تشکیل دهد تابعی خواهد بود از الف) خصیصه‌ای که او خودش را وامی‌دارد تا آن‌چه واقعیت دارد را ببیند و ب) سیستم ثانویه‌ی او که دارای تعدادی پاسخ‌های تبعیض‌آمیز قابل اطمینان به وقوع آن خصیصه است (Churchland, 1988: 182).

به نظر می‌رسد که جایگاه خطا و معنای آن نیز با توجه به این‌که چه دیدگاهی را بپذیریم متفاوت باشد. باید از چرچلند پرسید که «آن‌چه واقعیت دارد» یعنی چه؟! از دیدگاه فودور پاسخ، پدیدارهای صلب موجود شده در دستگاه صلب حسی ماست و لذا جایگاه خطا عمدتاً در بیان گزاره‌های مشاهده‌تی است و معنایش هم روشن است ولی شرط الفی که چرچلند آورده در دیدگاه خودش آن‌چنان معنادار به نظر نمی‌رسد. این تذکر نیز لازم است که برخی از فیلسوفان علم در مخالفت با نظریه‌باری و البته در حوزه علوم، تصویر بدیلی ارائه می‌دهند که مطابق آن اکثریت آن‌چه به‌عنوان شاهد در علم آورده شده است خروجی‌های ادراکی یا گزارش‌هایی از این خروجی‌ها نبوده و از نظر ساختاری نیز گزاره‌ای نیستند (Bogen and Woodward, 1992: 590).

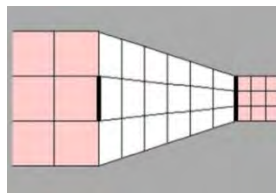
۵. شواهد و مستندات

بخش مهمی از آن‌چه «الف» و «ب» به‌عنوان شواهد روان‌شناسانه ادراکی مطرح می‌کنند باید مورد بررسی واقع شود تا ملاحظه شود آن‌ها در تأیید یا تضعیف دو دیدگاه چه اندازه گویایی دارند؟ مدافعان «ب» به شواهد زیر در حمایت از دیدگاه خود می‌توانند استناد کنند. وقایعی تجربی که حاکی از انعطاف‌ناپذیری ادراک و رها بودن آن از تأثیرهای خارجی در بعضی موقعیت‌های خاص است:

۱. وقتی به دو پاره‌خط مساوی (الف - ب) و (م - د) نظر می‌دوزیم، علی‌رغم احراز تساوی‌شان از طریق اندازه‌گیری، چشمان ما (الف - ب) را بزرگ‌تر از (م - د) می‌بیند و این خطا علی‌رغم باور قطعی ما هیچ‌گاه در مرتبه مشاهده تصحیح نمی‌شود؛

ب

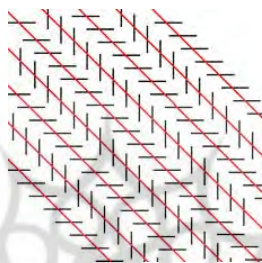
الف

د

م

۲. باور ما به توازی خطوط بلندتر در آن چه می بینیم یعنی مشاهده متوازی نبودن این خطوط هیچ تأثیری نمی گذارد؛

۳. علی رغم احراز آن که میله موجود در آب، شکسته نیست، شکسته دیدن آن صلیبت دارد و تابع باور و یقین ما نیست؛

۴. برای مان یقینی شده که در نقطه ای از یک جاده آبی وجود ندارد، با این حال وقتی از موقعیت خاصی به آن نقطه از جاده می نگریم، همچنان آب را می بینیم. پس مشاهده من هیچ انعطافی از یقین من نمی پذیرد؛

۵. دو دست راست و چپم را به ترتیب در آب های ۵ درجه و ۵۰ درجه سانتی گراد مدتی قرار داده، به یک باره آن ها را در آب ۲۵ درجه فرو می برم. علی رغم این یقین، دست راست من، آب را گرم و دست چپم، آب را سرد احساس می کند و این احساس را نمی توانم با باورم تحت تأثیر قرار دهم.

مثال های روزمره از این دست فراوان است. باورمندان به «ب» می پرسند که چرا این اطلاعات در شیوه نگرش ما به جهان و خنثی کردن توهم مان اثر نمی گذارد؟ و پاسخ می دهند که فرایند ادراکی ما با فرض ها یا مکانیزم هایی هدایت می شود که نمی توانند به طور موفقیت آمیزی با فرض های مخالف که از خارج اعمال می شوند، لغو شوند. این ها همگی بر انعطاف ناپذیری ادراکات ما در مرحله احساس از باورها و تئوری های مورد قبول مان حکایت می کند.

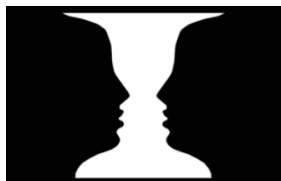
مدافعان «الف» در توجیه این مثال‌ها می‌توانند بگویند که مراد ما از انعطاف‌پذیری مشاهدات و تأثرشان از مجموعه باوری مشاهده‌گر، تغییر در نحوه دیدنی است که در اثر تداوم آموزش‌ها و تربیت‌های مستمر بر پایه مجموعه باوری، صورت پذیرفته باشد و نه بر پایه یک باور آنی. یک باور نمی‌تواند یک‌باره صحنه مشاهده‌تی را منقلب کند و لازم است آن باور با من عجین شده باشد.

یک دانشجوی فیزیک فقط با به‌یادسپردن سه قانون نیوتن، به حرکت اشیا به شیوه جدیدی نگاه نمی‌کند. بیش‌تر دانشجویان سال اولی این قوانین را حفظ می‌کنند اما تعداد نسبتاً کمی درک‌شان خیلی تغییر یافته است. آن تعداد کمی که چنین هستند از این جهت متمایز می‌شوند که مهارت‌های به‌کاربردن آن قانون‌ها را در گستره متنوعی از موقعیت‌ها تمرین کرده‌اند. آن‌ها درباره رفتار اشیای متحرک به‌الگویی دست پیدا می‌کنند که تا قبل آن برای‌شان آشکار نبوده است. به‌خاطر سپاری قانون‌ها فقط قدم اول یک فرایند نسبتاً طولانی به شمار می‌رود. تالوهای ناگهانی بینش آن هنگام تأیید می‌شود که فرد می‌فهمد که الگو در آن مورد چگونه معرفی شده است. اما به‌طور کلی فرایند تغییر شکل ادراک فرد زمان می‌برد و فراتر از قبول یک یا چند عقیده است (Churchland, 1988: 176).

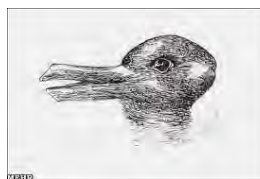
اعتراضی که در مقابل این پاسخ می‌تواند مطرح شود این است که تداوم یا لحظه‌ای بودن باور، حلال این مسئله نیست. اگر کسی یک عمر هم در جاده‌ای که در آن پدیده سراب به وقوع می‌پیوندد، آمد و شد داشته، کذب وجود آب در جاده با جانش هم عجین شده باشد، باز هم رؤیت سراب برایش لاجرم است. باور چندین ساله او باعث نمی‌شود تا آن‌چه چشمان او می‌بینند با آن‌چه ناظری در کنار او برای اولین بار می‌بیند تفاوت کند بلکه فقط باعث می‌شود تا او مبتلا به خطایی نشود که ناظر مبتدی دچار آن می‌شود.

حامیان «الف» متقابلاً می‌توانند به شواهدی در تأیید «الف» استناد کنند. این شواهد را روان‌شناسی ادراکی به صورت تجربیات طراحی شده‌ای برای به‌تصویر کشیدن ابهام‌ناگزیر در برخی از موقعیت‌های ادراکی فراهم آورده است (Rock, 1983; Gregory, 1970; Gregory, 1973). همچنین این شواهد به‌خوبی این نکته را به تصویر می‌کشند که ابهامات مزبور، به طرز ماهرانه‌ای به دست مفروضاتی کلی و پیشینی و از سوی مراکز شناختی بالاتر مشاهده‌گر برای او وضع شده‌اند. چرچلند معتقد است که این مثال‌های مونتاژی طیف وسیعی از عناصر متمرکز در مشاهده بصری (خط فاصل، تضاد، رنگ، جهت‌گیری، فاصله، اندازه، شکل) را که از نظر شناختی نفوذپذیرند، گرد می‌آورند. در مجموع، آن‌ها در برابر ادعاهای فودور درباره نفوذناپذیری فرایند ادراک ما، معضلی سخت را ایجاد می‌کنند (Churchland, 1988: 173).

۱. تصویرهایی که با موقعیت واحد فاعل شناسا، دو گانه یا چندگانه می‌توانند دیده شوند مانند تصاویر مرغابی - خرگوش؛ دو چهره - یک گلدان؛ پیرزن و پیرمرد - زن و مرد جوان - جام؛ دایره‌های ناقص - مثلثی سوار بر دایره‌ها:

شکل (۱.۱) (ب)

شکل (۱.۱) (الف)

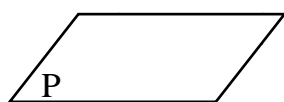
شکل (۱.۱) (د)

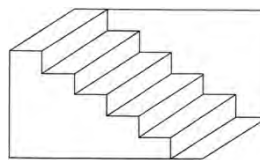
شکل (۱.۱) (ج)

بسته به پیش‌زمینه ذهنی مشاهده‌گر و معرفت پیشینی او قبل از دیدن تصاویر، آنچه او می‌بیند تعیین‌پذیر خواهد بود. مشاهده‌گری که هیچ فرضیه و شناختی از خرگوش ندارد در مواجهه با شکل (۱.۱ الف) فقط مرغابی خواهد دید. در سه شکل دیگر نیز پیش‌فرض‌ها و باورهای فرد در تعیین بخشی به این‌که او چه چیزی را ببیند مؤثر است. در شکل (۱.۱ د) می‌توان سه زاویه همراه سه دایره ناقص دید، همچنین می‌توان سه دایره کامل و یک مثلث کامل را دید که بخش‌هایی از آن را مثلثی سفیدرنگ که حتی سفیدی‌اش از سفیدی صفحه نیز روشن‌تر به نظر می‌رسد پوشانده شده است.

۲. ممکن است تصاویری که وابسته به فرض دویبعدی یا سه‌بعدی بودن واقعیاتی که این تصاویر تداعی‌کننده آن هستند مختلف دیده شوند:

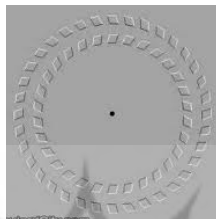

شکل (۲.۱) (ب)

شکل (۲.۱) (الف)

کسانی که هیچ ذهنیتی از به‌تصویرکشیدن دوبعدی اشیای سه‌بعدی ندارند در مواجهه با شکل (۲. الف) فقط تعدادی متوازی‌الاضلاع را کنار هم می‌بینند و نه رو یا زیر پلکانی را؛ این حاکی از تأثیر اساسی باورها و فرضیات ذهنی مشاهده‌کنندگان در مشاهدات آنهاست. ۳. تصاویری که با تغییر موقعیت مکانی مشاهده‌گر، مختلف یا متحرک مشاهده می‌شوند. به مرکز صفحه (شکل ۳) نگاه کرده سر را به سوی آن حرکت دهید. مشاهده دوران دایره‌ها در مقایسه با ثابت دیده‌شدن آنها شاهدهی است بر انعطاف‌پذیری مشاهدات:

(شکل ۳)

۴. تصاویری که وابسته به آموزش‌ها و تربیت‌ها و تخصص‌های مشاهده‌گر، گویای حقایقی هستند؛ در حالی که برای مشاهده‌گر مبتدی، خاموش‌اند. مانند تصاویر سونوگرافی، اکوهای قلبی، رادیولوژی‌های قفسه سینه و ریه؛ مشاهده‌گران مبتدی با نگرستن به این‌گونه تصاویر، چیزی جز خطوط و سایه‌روشنی‌های بی‌ربط نمی‌بینند در حالی که متخصصان در این تصاویر اطلاعاتی می‌بینند که بر اساس همان‌ها می‌توانند تصمیمات و معالجاتی حیات‌بخش اتخاذ کنند.

۵. نمونه‌های واقعی مانند اتاق ایمز: اتاق ایمز بر خلاف اتاق‌های مکعب مستطیل شکل معمولی طوری طراحی شده است که بر اساس اصول پرسپکتیو، ناظر وقتی به دو فرد هم‌قد که در دو یال دور و نزدیک از اتاق نسبت به ناظر قرار گرفته‌اند می‌نگرد، یکی را بسیار بلندتر از دیگری می‌بیند و وقتی به ناظر فهمانده می‌شود که علت بروز این خطا وضعیت غیر عرفی اتاق است، تازه او آنها را هم‌قد خواهد دید. پس ملاحظه می‌شود این تئوری و نظریه که اتاق‌ها به شکل مکعب مستطیل ساخته می‌شوند در مشاهده ناظر تأثیرگذار بوده است.

در جهت توجیه «ب» لازم است که به نقادی موارد پنج‌گانه فوق بپردازیم: شکل‌های نوع (۱) مانند شکل‌های (۱. ب) و (۱. ج) فقط از چفت‌شدن دو صحنه متمم هم در یک تصویر حکایت می‌کنند که با توجه مشاهده‌گر به یکی و غفلت از دیگری دو

تداعی گری متفاوت برای او محقق می شود. این که بخشی از تصویر تداعی گری یک شیء و بخش دیگرش تداعی گری شیء دیگری است با این ادعا که تداعی گری کل یک تصویر در اثر پیش فرض های فاعل شناسا، عوض می شود فرق بسیاری دارد. همچنین شکل (۱. ج) تصاویری مندرج در هم را نیز نشان می دهد که صرفاً با توجه بیش تر مشاهده گر، این تصاویر به خوبی دیده خواهند شد. در شکل های (۱. الف) و (۱. د) قوه خیال و تصور ما به دوگانه دیدن و دوگانه فهمیدن بسیار کمک می کند و این کمک را نمی توان به حساب انعطاف حواس گذاشت. این تصور ماست که نقصان دایره ها و اضلاع مثلث را جبران کرده، می تواند دایره ها و مثلث کاملی را فرض کند که با مثلث سفیدرنگ پوشیده شده اند. این که من با تصور خودم نیز می توانم چیزهایی را ببینم غیر از دیدن با چشمی است که جهان خارجی را می بیند. باید توجه داشت که مواجهه حسی ما در این جا فقط دایره های ناقص و سه زاویه است. در تصویر مرغابی - خرگوش هم تداعی گری از مرغابی ها و خرگوش های واقعی مطرح است که با ادراک حسی آن ها را در جهان خارجی یافته ایم. ضمناً در طراحی این گونه تصاویر، معمولاً هر یک از دو صحنه نه به صورت کامل بلکه با ابهام، صورت بندی می شوند تا امکان برابری ظرفیت تداعی گری برای هر دو صحنه را فراهم کنند و چنین وضعی در این تصاویر ساختگی است. به نظر می رسد این گونه تصاویر علی رغم آن که در تأیید نظریه باری مشاهدات معروف شده اند، شواهد خوبی نیستند، زیرا این تصاویر لااقل در تداعی گری دوگانه محدود خود صلبیت دارند.

به نظر می رسد که ابهام موجود در تصاویر و نیز ابهام موجود در برخی از منظره های حسی است که به علت ضعف ورودی ها از لایه های زیرین به لایه های بالاتر، قائل شدن به ادراکی نظریه بار را به ما توصیه می کند. بروئر (Brewer) و لامبرت (Lambert) بر این باورند که ادعاهای کوهن و هانسون در باب نظریه باری مشاهدات فقط زمانی درست است که ورودی های حسی از پایین به بالا تا اندازه ای مبهم باشند چراکه در غیر این صورت نمی توان چندان از ایده نظریه باری مشاهدات دفاع کرد (Brewer and Lambert, 1993: 254-259).

مورد (۲) نیز در لایه درک حسی صلبیت دارد، چراکه این تمرین و تلاش فاعل شناسا برای تداعی گری سه بعدی تصویر است که به او امکان می دهد تا متوازی الاضلاع دوبعدی را صفحه ای در فضای سه بعدی ببیند. کلیدزنی ذهن مشاهده گر نسبت به این که شکل (۲. ب) را متوازی الاضلاع ببیند یا صفحه ای در فضای سه بعدی، شکل (۲. الف) را ترکیبی از خطوط موازی در صفحه ای دوبعدی ببیند یا نمایی بالایی از یک پلکان یا نمایی زیرین از

آن در فضای سه‌بعدی، همچنان در سیطره مشاهده‌گر باقی می‌ماند. اگر کسی هنوز با فعال‌سازی قوه خیالش در جهت تداعی‌سازی از تصویری دوبعدی به اشیایی در فضای سه‌بعدی عادت داده نشده است، دلیلی بر انعطاف‌پذیری حس بینایی او نیست. در این‌جا هم ادراک حسی مشاهده‌گران مشترک و صلب است و ادراک خیالی بین آنان، مسبب اختلاف در تداعی آن‌ها شده است. پس دلالت این نوع از مثال‌ها نیز بر موجه‌بودن «الف» منتفی به نظر می‌رسد.

استناد به مورد (۳) برای توجیه «الف» از اساس ناموجه به نظر می‌رسد، چراکه «الف» باید انعطاف‌تصاویر را برای مشاهده‌گرانی با شرایط یکسان مکانی رؤیت نشان دهد و گرنه تغییر در رؤیت در اثر تغییر در شرایط مکانی فاعل شناسا قابل انکار نیست.

در این‌جا لازم است به ایرادی اساسی که ریچارد گرگوری (Gregory) بر استفاده از این‌گونه شکل‌ها و تصویرها در جهت بیان حکمی راجع به مشاهده‌اشیای معمولی وارد کرده است اشاره کنیم؛ او آن‌ها را ورودی‌هایی بسیار ساختگی برای چشم می‌شمرد که بسیار خاص هستند و از جهت تمایز خاص‌شان از اشیای معمولی، نمی‌توان نتایج‌شان را برای مشاهدات اشیای معمولی به کار برد. او تصاویر را دارای دو واقعیت می‌داند یکی واقعیت خود نقاشی و عکس فارغ از این‌که نقاشی و عکس چه چیزی است و دیگری واقعیتی خارجی که نقاشی و عکس تصویر آن هستند. ما از طرفی با واقعیت خطوط و ضربات قلم و سایه‌روشن‌های نقاشی مواجه‌ایم و از طرفی دیگر با شکل صورت، خانه و کشتی روان در دریایی متلاطم و طوفانی. تصاویری از این جهت کاملاً منحصر به فردند، چراکه قابلیت دوگانه دیده‌شدن را دارند. در حالی که هیچ چیزی نمی‌تواند در آن واحد در دو جا باشد؛ نمی‌تواند هم در فضای دوبعدی باشد و هم در فضای سه‌بعدی. تصاویر هم می‌توانند دوبعدی دیده شوند هم سه‌بعدی؛ ضمن حفظ اندازه خود می‌توانند اندازه خانه و کشتی را بنمایانند. تصاویر غیر ممکن و پارادوکس هستند (Gregory, 1970: 32). ملاحظه می‌کنیم که اصولاً استفاده از تصاویر و عکس‌ها در توجیه هر حکمی راجع به مشاهده این نقطه ضعف را دارد.

لازم است همت خود را بر نقد موارد (۴) و (۵) معطوف کنیم، چراکه این‌گونه از تصاویر قوی‌ترین مستندات مدافعان «الف» را تشکیل می‌دهند. اگرچه ایراد گرگوری به این‌گونه تصاویر نیز وارد است.

برای آن‌که بدون تجربه شرایط مندرج در مورد (۴)، خیالبافانه حکمی ابراز نکرده باشیم

به تعدادی از فاعل‌های شناسای خاص این مورد مانند سونوگراف‌ها و اکوکندده‌ها و پزشکان متخصص در تفسیر عکس‌های رادیوژی مراجعه کرده و از فرایند مشاهده‌ی آنان در مواجهه با این موارد پرسش کردیم. متها بر خلاف ادعای «الف»، منظره‌ی حسی چنین مشاهده‌گران تربیت‌شده‌ای همان منظره‌ی حسی مبتدیان است. آن‌ها دقیقاً از همان صحنه‌ی حسی صلیبی شروع می‌کنند که هر مشاهده‌گر مبتدی شروع می‌کند با این تفاوت که مشاهده‌گر مبتدی در همان تجربه‌ی حسی متوقف می‌ماند ولی تجربه‌گر حرفه‌ای از آن لایه‌ی حسی مشترک به سرعت به سوی دانسته‌های فراتر و عمیق‌تر سوق داده می‌شود. مطلب مهمی که ناقض نظر طرفداران «الف» است عدم نتایج و لایه‌های پنهان‌تر ژرفناکانه در تصویر حسی اولیه است. همان لایه‌ی حسی مشترک، همان خطوط در هم و بر هم، همان سایه‌روشن‌های تصاویر اکو و رادیولوژی که فاقد پیامی برای مبتدیان است، دقیقاً و بی‌کم و کاست، همان‌ها، مشاهده‌گر متخصص را به تفسیری تخصصی رهنمون می‌سازد. چراکه اگر یک مبتدی از چنین تخصصی راجع به محتوای تصویر توضیح بخواهد، تخصصی که با حوصله کنکاش او را پاسخ می‌دهد، از همان خطوط و سایه‌روشنی‌های موجود در عکس که برای هر دوی آنان مشهود و مفهوم و مشترک است آغاز می‌کند و مبتدی را به این سو که هر یک از اجزای تصویر حکایت‌کننده از چه واقعیاتی است هدایت می‌کند. تخصص و آموزش‌هایی که او دیده است تصویر اولیه‌ای را که هر مبتدی با آن مواجه می‌شود، منقلب به تصویری دیگر نمی‌کند بلکه به ادراک مبتنی بر همان تصویر اولیه، غنا می‌بخشد.

البته همه این‌ها به شرطی است که مبتدی پیش از راهنمایی‌های متخصص، نگاه ژرفناکانه به خطوط و ترکیب‌های سایه‌روشن شکل داشته باشد و فقط پیام آن خاموشان را از زبان متخصص بشنود، وگرنه حقیقت همانی خواهد بود که طرفداران «الف» مطرح می‌کنند. اگر مبتدی نگاه دقیق اولیه به اعماق عکس نکرده باشد و با توضیحات متخصص، تازه شروع به دیدن سایه‌روشنای مورد توجه متخصص کند، باید به اختلاف تجربه‌ی حسی مبتدی و متخصص اذعان کرد.

به هر جهت مراد ما از مشاهده‌ی حسی مشاهده‌ای است که با توجه و دقت فوق‌العاده به محتوای حسی صورت می‌پذیرد چیزی که از دانشمندان حوزه علم انتظار آن می‌رود؛ و از آن‌جا که در بحث نظریه‌باری مشاهدات، فاعل‌های شناسا همین مجموعه از دانشمندان‌اند، نباید از نگاه‌های عمدتاً خام و بی‌دقت مردمی که عادت به دیدن ژرف ندارند به سود «الف» استفاده کرد.

می‌توان مبتدیان و متخصصان این حوزه را، به افراد بی‌سواد و باسواد در خواندن جمله‌ای ادیبانه مثلاً بیت غزلی از سعدی شبیه دانست:

در آن دمی که بمیرم در آرزوی تو باشم   بدان امید دهم جان که خاک کوی تو باشم

دو نکته مهم در این تشابه قابل تأمل است؛ یکی این که منظره بصری بی‌سواد و باسواد، در مواجهه مشاهده‌ای با بیت مذکور یکسان است. هر دو یک چیز را می‌بینند. دیگر این که لایه‌های فهم که از داده حسی مشترکی بین تمام نظاره‌کنندگان به بیت فوق شروع می‌شود تا مراحل شاید پایان‌ناپذیر، بسته به میزان ادبیات، عرفان و ذوق خواننده، قابل ترقی و غنایابی است. لایه‌های فهم بالاتر، لایه‌های زیرین و پایه‌ای‌تر را نقض نمی‌کنند بلکه از آن‌ها عمیق‌تر و فرجه‌ترند. این همان دیدگاهی است که به فهمی تشکیکی در مواجهه با جهان قائل است و در بخش ۶ به تبیین آن خواهیم پرداخت. ما در اولین تجربه دیداری از یک شیء، به یک‌باره با بی‌شمار پرسش بی‌پاسخ مواجه می‌شویم. این شیء چگونه به وجود آمده است؟ چگونه مورد استفاده قرار می‌گیرد؟ چه اثراتی، چه فواید یا مضراتی دارد؟ و ... اما به رغم همه ندانستن‌های کنونی و تمامی پاسخ‌های صحیحی که بعداً برای پرسش‌هایمان پیدا می‌کنیم، داده حسی مشاهده‌ای ما از شیء، صلب باقی می‌ماند و این مطلبی انکارناشدنی است.

در نقد مورد (۵) باید بگوییم اگرچه می‌توان با چنین طراحی‌هایی مشاهده‌گر را در فهم و قضاوتش فریب داد ولی حس او جز آن‌چه برایش فراهم شده تا دیده شود چیز دیگری نمی‌بیند. اتاق ایمر را طوری طراحی کرده‌اند که از دیدگاه ناظر، مکعب مستطیل نبودن اتاق به چشم نیاید و مانند اتاق‌های معمولی دیده شود و حس ما نیز همین انتظار را برآورده می‌سازد ولی انتظارهای ما البته در ادراک محتوایی غلط و بالتبع صدور گزاره مشاهده‌ای غلط تأثیر می‌گذارد. در این جا هم تأثیر انتظارات و باورها در مرحله‌های ۲ و ۳ ادراک خودنمایی می‌کند نه در مرحله احساس.

مسئله دیگری که وجود دارد مسئله ارتباط مشاهده‌گران با هم است. حداقل دستاورد واقعیت‌داشتن «ب»، حل مسئله گنگ‌بودن، با ضمانت‌کردن برخی از ارتباطات مؤثر، در سطح مشاهده‌ای، میان نظریه‌پردازان با مسلک‌های متفاوت است. چرچلند مدعی است که آن‌ها در دادن این ضمانت هم موفق نیستند، زیرا سختی در فرایند ادراک اولیه ما کاملاً سازگار با انعطاف‌پذیری در سطح فهم تصویری و قضاوت استدلالی است.

بر خلاف چرچلند باید بگوییم که به هر جهت، وجود همین لایه صلب و مشترک، ولو

در مرحله مشاهده حسی دانشمندان است که خواه ناخواه، برآورنده امکان تعامل و ارتباط میان آنهاست. قضاوت‌های مشاهدتی گوناگون، به شرط وجود همین لایه و فقط از طریق همین لایه است که می‌توانند با هم داد و ستد کنند، و گرنه به دو جهان کاملاً مستقل و بیگانه از یکدیگر تعلق خواهند داشت که پلی ارتباطی بینشان وجود ندارد.

۶. تشکیک در ادراک، راه‌حلی اعتدال‌جویانه

به نظر می‌رسد که امکان بروز خطا در مشاهدات، بسیاری از فلاسفه، از جمله فلاسفه علم، را کمی افراط‌گونه به سوی ابطال‌گرایی در زمینه ادراک قبلی، و جان‌شینی ادراکی نو و ایزوله‌شده از ادراک پیشینه جای آن سوق داده است. از سوی دیگر، در تقابل با این گروه، فلاسفه‌ای چون فودور در حمایت و دفاع از تثبیت تقریبی ادراکاتی صلب و لایتغیر حساس شده‌اند. می‌توان راهی میانه را بین این دو نگاه افراطی اتخاذ کرد. برخی از فلاسفه متأخر همین راه را در پیش گرفته‌اند؛ برای نمونه، بیشاپ (Bishop) باور دارد که مخالفین نظریه‌باری و موافقین آن هر یک براهینی در دفاع از مدعای خود و حمله به دیگری دارند که به نوبه خودشان در خور توجه است و لذا اتخاذ هیچ موضع افراطی گرایانه‌ای به نفع یکی از این دو گروه چندان معقول نخواهد بود و باید موضعی معتدل‌تر و میانه اتخاذ کرد. به هر حال دانشمندان در کارهای خود، هم با مفاهیم مشاهداتی متأثر از نظریات و هم با مفاهیم مشاهدتی خنثی سروکار دارند، لذا این را که آیا اساساً مشاهده نظریه‌بار است، باید با حکم‌های موردی و نه احکام جزمی کلی ارزیابی کرد (Bishop, 1992: 287).

ما می‌توانیم از ابطال‌گرایی در زمینه ادراک حسی بپرهیزیم و هسته اساسی ادراک را جرح و تعدیل ناپذیر بدانیم به طوری که این هسته از صلبیت خدادادی لازم در ادراک جهان برخوردار بوده، فاعل شناسا را به بخشی از واقعیت پیوند می‌دهد. این هسته محکم، احساس به دست آمده از حواس انسانی است که آن‌چنان انعطاف قابل توجهی را در برابر فرهنگ‌ها و بینش‌های فرد نشان نمی‌دهد در حالی که فهم‌های محتوایی و گزاره‌های مشاهدتی بسته به تئوری‌ها و فرضیه‌های مورد قبول مان جرح و تعدیل پذیرند و همراه با غنی‌شدن و پختگی تئوری‌ها ارتقا می‌یابند. در زمینه این فهم می‌توان به تشکیک قائل شد یعنی فهم و ادراک را امری ذومراتب و شامل لایه‌های گوناگون دانست. درجات فهم و درک مشاهده‌گر از ماهیت آنچه مشاهده می‌کند ارتقاپذیر است و لازمه این ارتقا و فربهی،

تخریب فهم پیشین نیست. فهم و درک تشکیکی همانند نور دارای مراتب شدید و ضعیف بوده، از پایین‌ترین و ضعیف‌ترین درجات آغاز شده، به درجات بالاتر صعود می‌پذیرد. وقتی ما برای نخستین بار با شیئی جدید مواجه می‌شویم درک خاصی از ماهیت آن نداریم، شاید فقط همین قدر بفهمیم که آن شیء از سایر اشیا متمایز است و البته همین را هم با ادراک حسی می‌فهمیم. با استفاده از سایر حواس مان، از ماهیت شیء چیزهای بیش‌تری را درک می‌کنیم: سفتی و شلی، زبری و نرمی، گرمی و سردی، شیرینی و تلخی، ترشی و شور و مزه‌ها و بوها را و ... همچنین با واری‌ها، کنکاش‌ها و آموزش‌ها، موارد استفاده و مزایا و معایب و نحوه کاربرد آن را در کنار سایر اشیا احراز کرده، درک خویش را غنا می‌بخشیم. با استفاده از ابزارهایی که ادراک حسی ما را مسلح می‌کنند به حیطة میکروسکوپی شیء که از دسترسی حواس غیر مسلح‌مان به دور است، وارد شده، دریافت و فهم خود را ارتقا می‌دهیم. این‌ها همه در حالی است که گهگاهی هم در این مسیر دچار خطا می‌شویم، اما همین ارزشمندی و اصالت فهم و ادراک است که ما را از خطاهای خویش واقف کرده، زمینه اصلاح اشتباهات مان را فراهم می‌کند. آری آموزش‌ها و چهارچوب‌های معنایی به گزارش‌دهی ما از شیء تکون می‌بخشند، ما این چهارچوب‌های معنایی را می‌توانیم تغییر دهیم می‌توانیم کلاً معنای لفظ شوری را با معنای لفظ ترشی عوض کنیم اما نمی‌توانیم وقتی نمک را در دهان می‌گذاریم احساس حاصل از آن را در کام مان به احساسی ضد آن یا حتی غیر آن مبدل کنیم. مشاهده یک شیء توسط دو مشاهده‌گر بدون آن که آمیخته با خطایی باشد می‌تواند اختلافی از زمین تا آسمان داشته باشد آن‌چنان که بین نور شمع و نور خورشید چنین اختلافی وجود دارد. اگرچه بین فهم فردی که در مواجهه با هندوانه فقط به این اندازه درک می‌کند که آن میوه‌ای خوردنی است و فهم فردی که با درک نافذش از تردی و شیرینی و قرمزی آن و حتی از این‌که آن هندوانه محصول کدام منطقه است خبر می‌دهد اختلاف بسیاری وجود دارد ولی در عین حال هر دو یک احساس دیداری را در مواجهه حسی از هندوانه دارند. آن‌چنان که فردی فارسی‌زبان که با نگاه به خط چینی فقط همین اندازه می‌فهمد که آن خطی چینی است در مقایسه با کسی که در ادبیات چینی خبره است و به همان خط می‌نگرد. هر دو در مرحله حس یک چیز را می‌بینند ولی در مرتبه فهم و گزارش اختلاف فوق‌العاده فاحشی دارند. وجود چنین اختلافی در فهم، نباید این وسوسه را در ما پدید آورد که فهم می‌تواند طوری انعطاف‌پذیر باشد که از چهارچوبی به چهارچوب معنایی دیگر از اساس و بنیان تغییر کند و

این افراط آنقدر فربه شود که حتی «احساس» ما را نیز تحت الشعاع قرار دهد. اذعان به ادراکی تشکیکی این امکان را به ما می‌دهد که لایه‌های فهم را در مراتب مختلفش حفظ کنیم و به جای تخریب آن لایه‌ها و سعی در جانشینی مدل‌ها و معانی یک‌سره متباین با آن‌ها، به دنبال غنی‌سازی ادراک، و فربهی فهم و پیش‌روی به سوی لایه‌های بالاتر باشیم. شوری نمک را ما به نمک تحمیل نکرده‌ایم تا سلب چنین خاصیتی از آن از طرف ما مجاز و شدنی باشد. دغدغه‌حامیان «ب» و موضع‌گیری آنان در برابر انعطاف، شاید از احساس خطر آنان از امکان‌پذیری انعطاف در محدوده‌هایی این‌چنینی از حواس ما نشئت بگیرد. در مقابل، کسانی چون چرچلند دغدغه در جانزدن در جهت فهم جهان و روشن‌گری بی‌کرانگی ظرفیت روح انسانی را دارند و به دنبال گشودن افق‌های جدید ادراکی هستند. این دو دغدغه، ارزشمند و در عین حال جمع‌پذیرند و نباید برای حراست از یکی دیگری را به قربان‌گاه برد بلکه می‌توان با ذومرتبه‌دانستن فهم، برای ادراک انسانی به خصوص مشاهدات حرمت‌قائل شده، به دنبال غنابخشیدن به آن و بازکردن دریچه‌هایی از مراتب والاتر و افق‌های متعالی‌تر آن بود.

۷. نتیجه‌گیری

انعطاف‌پذیری مشاهدات و گران‌باری ادراکات ما از نظریه‌ها چیزی نیست که مطلقاً قابل انکار باشد. این گران‌باری در مراحل شدید و در مراحل بسیار ضعیف و حتی معدوم است. اگر دامنه مشاهده را از داده‌های خام حس بینایی تا فهم مشاهده‌گر از محتوای آن و ابراز گزاره‌های مشاهده‌تی از سوی او بدانیم، نظریه‌باری مرحله نخست موجه به نظر نمی‌رسد، در حالی که نظریه‌باری مرحله دوم به این معنا که مشاهده و ادراک ما پا به پای نظریه‌ها می‌تواند عمق پیدا کند و از ژرفای بیش‌تری برخوردار شود ستودنی است و مسلماً گزارشات مشاهده‌تی ما نیز به همین معنای پیشین نظریه‌بارند. آنچه علم و فناوری را توسعه بخشیده، جوامع انسانی غارنشین را به وضعیت کنونی علمی و صنعتی رسانده است ایمان و امید به امکان رشد‌پذیری ادراک و فهم است، ادراک و فهمی که می‌توان در زدودن خطاها و ناخالصی‌هایش کوشید و خلوص آن را ارتقا و غنا بخشید. مسلماً نظریه‌های فربه‌تر، ادراکات فربه‌تری را برای انسان‌ها به ارمغان خواهند آورد و این ارتقای ادراکی، تمایز مهمی بین جوامع انسانی و گله‌های حیوانی محسوب می‌شود. در برابر فودور، باید از استعداد خدادادی غناپذیری ادراک انسانی دفاع کرد چیزی که چرچلند دغدغه آن را دارد و در برابر

چرچلند باید از صلبیت حواس و تخریب‌ناپذیری لایه‌های زیرین فهم آدمیان سخن راند چیزی که فودور مدافع آن است.

پی‌نوشت

۱. متعلقات «مشاهده» در سراسر این مقاله به موجودات مشاهده‌پذیر منحصر می‌شود. این نوع موجودات، مانند میز و دیوار، با چشم مسلح یا غیر مسلح رؤیت‌پذیرند و به معنایی مستقیماً با حواس فاعل شناسا درک می‌شوند. در برابر این گروه، موجودات مشاهده‌ناپذیری، مانند الکترون و نیروی الکترومغناطیسی، قرار دارند که اثرات‌شان دیده می‌شود و نه خودشان. نظریه‌باری مشاهدات به معنای عامش موجودات مشاهده‌ناپذیر را نیز دربر می‌گیرد که تقریباً مورد مناقشه نیست و در این مقاله نیز به آن پرداخته نشده است.
۲. گزاره‌های مورد نظر در این جا گزاره‌های غیر نظری‌اند؛ گزاره‌های عرفی ساده‌ای که در بادی نظر می‌توانند بی‌طرف و خالص قلمداد شوند. اما آیا واقعاً چنین گزاره‌هایی وجود دارند؟

منابع

- اکاشا، سمیر (۱۳۸۹). *فلسفه علم، ترجمه هومن پناهنده، تهران: فرهنگ معاصر.*
- پوپر، کارل ریموند (۱۳۸۸ الف). *شناخت عینی، برداشتی تکاملی، ترجمه احمد آرام، تهران: علمی و فرهنگی.*
- پوپر، کارل ریموند (۱۳۸۸ ب). *منطق اکتشاف علمی، ترجمه سید حسین کمالی، تهران: علمی و فرهنگی.*
- چالمرز، آلن. اف. (۱۳۸۹). *چیستی علم، ترجمه سعید زیبا کلام، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).*
- کوهن، تامس ساموئل (۱۳۹۰). *ساختار انقلاب‌های علمی، ترجمه سعید زیباکلام، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).*
- گیلیس، دانالد (۱۳۸۹). *فلسفه علم در قرن بیستم، ترجمه حسن میاننداری، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).*
- مقدم حیدری، غلامحسین و حمیدرضا آیت‌اللهی (۱۳۹۰). «عقلانیت به‌مثابه حفظ «گزاره‌های ثابت» و جایگزینی «گزاره‌های سیال»»، *مجله فلسفه علم، س ۱، ش ۲.*

- Bishop, M. A. (1992). 'Theory-Ladenness of Perception Arguments', *PSA*, Vol. 1.
- Bogen, J. and Woodward, J. (1992). 'Observation, Theories, and Evolution of the Human Spirit', *Philosophy of Science*, Vol. 59.
- Brewer, W. F and Lambert, B. L (1993). 'The Theory-Ladenness of Observation, Evidence From Cognitive Psychology', *Lawrence Erlbaum Associates*, www.researchGate.net.

Churchland, Paul M. (1988). 'Perceptual Plasticity and Theoretical Neutrality, A Reply to Jerry Fodor', *Philosophy of Science*, Vol. 55, No. 2.

Drayson, Z. 'Perception (draft), 'Prediction, and Penetration', at:
www.socialsciences.exeter.ac.uk

Fodor, Jerry (1984). 'Observation Reconsidered', *Philosophy of Science*, Vol. 51.

Gregory, R. L., George Weidenfeld and Nicolson (1970). *The Intelligent Eye*, New York: McGraw-Hill.

Hanson, N. R. (1958). *Patterns of Discovery*, Cambridge: Cambridge University Press.

Popper, k. (1968). *The Logic of Scientific Discovery*, London: Hutchinson.

Rock, I. (1983). *The Logic of Perception*, Cambridge, Mass: The MIT Press.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی